

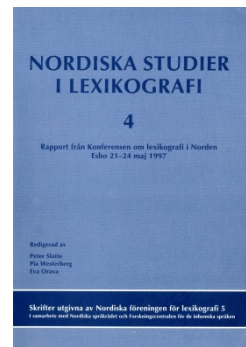
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Mer än ekvivalenter. Om översättare, översättningar och ordböcker

Forfatter: Kerstin Noren

Kilde: Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 323-332
Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kerstin Norén

Mer än ekvivalenter. Om översättare, översättningar och ordböcker

In dictionaries, especially bilingual ones, meanings are commonly given by one-word equivalents. For decoding purposes this is normally enough, even though equivalence between two languages is well known to be at best partial on word level. For purposes of production there are other demands. Studies in parallel corpora show that translators use lots of phrases, idioms and even one-word equivalents that are not found, or only found with difficulty, in bilingual dictionaries. Parallel corpora can be utilized by dictionary makers to find out which techniques are actually used for production and thereby help also producers other than professional translators. But how is all the information best presented in a dictionary? In this article a disposition along cognitive lines is suggested, since it seems that interesting and systematic correspondencies can be found in this way.

Den här artikeln har två huvudsyften. Det ena syftet är att föreslå en gemensam dispositionstyp i artiklar för de olika betydelsemomenten i polysema eller flerfunktionella uttryck. Dispositionen bygger på nätverk av den typ som framläggs inom kognitiv semantik, och typen kan användas såväl i enspråkiga som i tvåspråkiga ordböcker. Det andra syftet är att ge exempel på hur nya databaserade parallellkorpusar, som oftast innehåller originaltexter och deras översättningar, kan bidra med material till framför allt tvåspråkiga ordböcker. Några analyser av detta material ger också stöd åt den föreslagna dispositionstypen. Men dessförinnan blir det en kort exposé över dels ekvivalensbegreppet, dels dagens tvåspråkiga ordböcker i förhållande till olika ordboksanvändares behov. Avsnittet avslutas med några förslag till förbättringar av dagens tvåspråkiga ordböcker.

Ekvivalens, tvåspråkiga ordböcker och översättare

Ekvivalens är naturligtvis ett kärnbegrepp för såväl översättare som för redaktörer av tvåspråkiga ordböcker. Ekvivalens brukar definieras som en relation mellan två språks språkliga tecken, och språkliga tecken har såväl en innehålls- som en uttryckssida. På en mer övergripande nivå kan innehållet i det språkliga tecknet indelas i denotativt, konnotativt, textnormativt och pragmatiskt (Koller i Hannesdóttir under utarbetande). På uttryckssidan får man räkna med att det språkliga tecknet kan omfatta all nivåer, från morfemnivå, via ord-, fras- och satsnivå ända upp till textnivå i vissa fall.

Tvåspråkiga ordböcker har traditionellt haft fokus på denotativ betydelse och ordnivå. Artiklar om ett enskilt uppslagsord har disponerats tydligt vad beträffar uttryckssidan, men polysema betydelser och funktioner har kunnat presenteras på ganska varierande sätt, t.ex. etymologiskt eller efter frekvens (delvis beroende på syfte). När uppgifter av annan art har tillfogats, har de tenderat att göra artikeldispositionen överskådlig (se vidare nedan.). Samtidigt är det välkänt att ekvivalens på ordnivå för det mesta bara är partiell, om den finns är det sällan den går igenom en hel polysemistruktur. Det hjälper ofta inte ens om man i ordboksartiklar använder olika ettords-ekvivalenter, vilket är ett vanligt sätt att försöka lösa problemet, som ju är centralt eftersom många

av språkens mest frekventa ord är polysema. Det tycks som om det som framför allt saknas i dagens tvåspråkiga ordböcker är en kraftfull innehållsstrukturerande princip vid sidan av ett frikostigt ekvivalensbegrepp som täcker mer av såväl uttrycks- som innehållsekvivalens.

En skicklig översättare måste på en och samma gång överblicka alla de innehållsliga och uttrycksmässiga sidorna i den text han eller hon producerar. På det sättet skiljer han eller hon sig inte från vanliga användare av produktionsordböcker. Det som är ovanligt med översättaren är att produktionen normalt sker på modersmålet, medan de flesta tvåspråkiga produktionsordböcker har tagit fasta på att produktionen ska ske på det främmande språket. De olika behoven ställer olika krav på vilken information användaren behöver, men även i detta fall bör ett vitt ekvivalensbegrepp och en innehållsligt strukturerande princip räcka väldigt långt, så att man inte behöver ytterligare ordböcker för varje språkpar. Det vanligaste idag är nog annars att professionella översättare använder enspråkiga ordböcker på såväl käll- som målspråket, men de, liksom alla andra typer av ordboksanvändare, skulle kunna få mer hjälp av tvåspråkiga ordböcker utarbetade på följande sätt:

1. För avkodning: alla lexikaliserade enheter, även fraser ges som stickord. I vissa fall kan även hela satser behöva tas upp som stickord, t.ex. det svenska *Tror jag det!* som på engelska exempelvis bör ha ekvivalenten *certainly!* Vidare bör det finnas mängder av uppgifter om stil, frekvens, bruklighet, encyklopediska uppgifter m.m.

2. För produktion: förutom innehållsstrukturering av polysema enheter med ekvivalenter även över ordnivå bör det finnas mängder av översatta språkprov. Sammansättningar och avledningar måste fördelas på eventuella polysema betydelsemoment.

Detta gör naturligtvis ordböckerna stora! Strukturering och datorer får gör dem användarvänliga.

Innehållslig strukturering av polysema lexikonenheter

Det skulle vara till stor hjälp för ordboksanvändare om det fanns samma slags semantiska metastruktur i den lexikala beskrivningen av polysemin i olika språk. Detta gäller för såväl enspråkiga som tvåspråkiga ordböcker.

Den metastruktur som jag vill föreslå bygger på kognitiv semantik. Struktureringen får i vissa fall samma effekt som en etymologisk strukturering skulle ha fått, nämligen i de fall när ett uttrycks ursprungsbetydelser lever kvar vid sidan av de gamla. Däremot speglar strukturen sällan, och i så fall bara av en ren tillfällighet, användningsfrekvens. Den uppgiften bör istället ges separat för varje betydelsemoment.

Grundtanken i kognitiv semantik är att ett ord eller en lexikaliserad fras har en (eller i vissa fall flera, deducerbara) grundbetydelse(r). Grundbetydelsen är unik för uttrycket i fråga. Till denna grundbetydelse knyter sig två slags härledda betydelser. Det ena slaget av härledd betydelse är metaforiskt, och i lexikala sammanhang rör det sig om etablerade metaforer, inte tillfällig användning. Metaforerna kan beröra olika delar av grundbetydelsen och ibland vara utbyggda i flera steg. Det andra slaget av härledd betydelse kallas grammatikaliserad. Typiskt för grammatikaliseringsprocessen, där lexikaliserade betydelsemoment kan finnas på alla stadier, är färre semantiska särdrag, generellare användning och till slut rent grammatiska och pragmatiska funktioner. Det

förekommer exempelvis att ett grammatikaliserat ord som nått slutfasen används som diskurspartikel för att uttrycka modalitet.

En av teknikerna för att avgöra om ett ord metaforiserats eller grammatikaliserats är att undersöka dess semantiska och syntaktiska valens. Metaforisering av exempelvis verb kännetecknas, åtminstone i det första utvecklingsstadiet, av att särdragen för innehavarna av de semantiska rollerna förändras. Grammatikalisering kan ofta kännetecknas av att någon syntaktisk roll försvinner. När betydelseförändringarna gått längre blir förändringarna i de syntaktiska och semantiska rollerna mer omfattande.

Att just kognitiv semantik kan vara lämplig för semantisk metastrukturering av ordböcker beror på att den anses spegla universella semantiska strukturer, dvs. de polysema betydelser som beskrivs bör, som typer, kunna finnas i alla språk. Det betyder inte att alla uttryck i alla språk är polysema på samma sätt, men den polysemi som finns ska kunna beskrivas i termer av framför allt metaforisering och grammatikalisering (som kan finindelas på lite olika sätt – se analys-exemplen nedan). Problemet med mer kulturberoende och särspråkliga betydelser får däremot lösas på något annat sätt. Vissa grammatikaliserade betydelser kan exempelvis vara typiska för bara ett fåtal språk, eftersom grammatiska strukturer och behov är helt olika mellan olika språk.

Parallellkorpusar

Skapandet av datalagrade parallellkorpusar är en populär verksamhet för närvarande. En översikt över några korpusar där svenska språket ingår finns i Danielsson & Ridings (1996). Den vanligaste tekniken är att arbeta med länkade meningar, dvs. mening nummer ett i originaltexten är länkad till mening nummer ett i översättningen¹ osv. Än så länge får en användare av parallellkorpusar söka efter ekvivalenter genom att själv skriva in sökord (-uttryck) på källspråket. Maskinen letar då dels upp alla meningar på källspråket som innehåller det sökta uttrycket, dels alla meningar på målspråket som är länkade till de funna källspråksmeningarna. Därefter får användaren själv i den givna målspråksmeningen leta upp den aktuella ekvivalenten. I framtiden kan dock även själva ekvivalenssökningen komma att ske maskinellt. Så här beskrivs exempelvis en göteborgsk data-lingvists avhandlingsplan i ett doktorandtjänstutlåtande från Institutionen för svenska språket i Göteborg (1997): "[Syftet är att] skapa en implementerbar formalism för att utvinna strukturerade ekvivalensrelationer ur parallellkorpusar." Då detta är möjligt kan riktigt stora undersökningar göras. I väntan på det utförs mindre delundersökningar, varav tre stycken kommer att refereras nedan. Dock är det viktigt att resultaten av dem betraktas som tentativa. Det är nämligen, som bl.a. Gellerstam (1995) påpekat, viktigt med stora material och omfattande statistisk bearbetning för att säkra resultat ska kunna nås. Det är också viktigt att man studerar översättningar åt båda hållen innan man drar alltför långtgående slutsatser, något som Aijmer påpekar (1996). Hon varnar också för förekomsten av dåliga översättningar, som faktiskt kan få ganska stor betydelse för resultatet av undersökningarna när de är så pass begränsade i storlek som de är. Med dessa reservationer ska vi se på resultatet av de tre undersökningarna samt jämföra dem med några ordboksartiklar, både en- och tvåspråkiga.

¹ I vissa korpusar kan det, åtminstone nominellt, röra sig om flera parallella originaltexter. Det gäller framför allt i (internationella) juridiska sammanhang.

Några svenska modalpartiklar

Aijmer (1996) har arbetat med översättningar från svenska original till engelska i ”English–Swedish Parallel Corpus” (Engelska institutionen, Lunds universitet). Hennes källspråksord har varit de svenska modalpartiklarna *ju*, *nog*, *visst* och *väl*, och hon har undersökt vilka motsvarigheter de har i de engelska texterna.

Aijmer undersöker enbart de grammatikaliserade betydelseerna av de fyra orden – de tre sistnämnda har *ju* också mer innehållsrika adverbiala betydelse och det förstnämnda kan även vara konjunktionellt. De grammatikaliserade betydelseerna kallas traditionellt även de för adverbiala, men Aijmer föredrar att kalla orden i dessa funktioner för partiklar. De huvudfunktioner hon urskiljer i det här fallet är dels epistemiskt modala, som gäller talarens attityd till yttrandet vad beträffar grad av säkerhet och evidensstyp, dels diskursivt modala, då även talarens förhållande till lyssnaren kommer in. Funktionerna, men naturligtvis inte de språkliga uttrycken för dem, antas vara mer eller mindre universella:

What is universal may be certain modal meanings and extensions which can be made from them. According to Gumpertz and Levinson (1991:618), they may, for example, be strong universal patterns underlying culture-specific tendencies to exploit modal expressions for social or interpersonal purposes. (Aijmer 1996:423.)

Vi ska här se närmare på Aijmers innehållsrika analys av *nog* och jämföra den med ordböckernas². Därefter ska vi se vad hennes korpusundersökning kan bidra med när det gäller ordboksproduktion.

Enligt Aijmer uttrycker *nog* i sin modala funktion ’commitment’ och den ”person whose claim is referred to” är första person, med andra ord uttrycker den talande sin egen attityd, och den gäller enligt Aijmer alltså dels styrkan i bevisningen, dels typen av bevisning för att det påstådda stämmer med verkligheten. När *nog* används som diskurspartikel ger den enligt Aijmer emfas att det sagda samtidigt som den anger att talaren önskar lyssnarens medhåll.

Enligt Nationalencyklopedins ordbok (1995) beskrivs användningen av *nog* 2 [den grammatikaliserade användningen] på följande sätt:

- 2 ”enligt vad man bör kunna tro”
- a) ”för att ange medgivande så som man bör kunna erkänna”
- b) ”i övertalande syfte rimligtvis”.

Det ges språkliga exempel under varje delbetydelse.

Om man jämför denna beskrivning med Aijmers modell kan man se att betydelsen under 2 ganska väl speglar den epistemiska modala betydelsen som har att göra med utsagens grad av säkerhet. Betydelseerna under a) och b) anger diskursfunktioner, som inbegriper lyssnaren.

I Esseltes svensk-engelska ordbok (1968) finns svenska parafrafer av de olika funktionerna hos det grammatikaliserade *nog* angivna på följande sätt:

nog 3: *förmodligen*; *säkerligen*; *helt säkert*; *visserligen* med ett- eller flerordsekvivalenter på engelska för var och en av dem. Efter semikolon följer sedan fem svenska exempelmeningar över-

² En översikt över de fyra partiklarna och en finare indelning av deras funktioner finns i Aijmer 1996:422f.

sätta till engelska (två med parafrazen 'helt säkert' för *nog*, övriga med varsin av de övriga parafraferna). Utan särskild markering fortsätter därefter de svenska och översatta engelska exemplen utan några svenska parafrafer, t.ex. "det är ~ gott och väl [, men..] that's all very well [, but..]; ~ kommer du [, säg]? you'll come, surely (won't you)?"

Om man jämför denna beskrivning med Aijmers modell ser man att de fyra svenska parafraferna i artikelns inledning anger olika nyanser av epistemisk modal betydelse, och flera av dem har med grad av säkerhet att göra. I de sju översatta men oparafraferade exempelmeningar som står sist i artikeln har *nog* i flera fall, bl.a. i det sista av de två exempel som gavs ovan, diskursfunktion genom att vädja till lyssnaren. Läsaren hjälps dock inte explicit fram till att förstå detta, utan får leta sig fram mer eller mindre på måfå genom att läsa igenom en stor mängd exempel. Samtidigt kan man se att det i artikeln finns en tendens till indelning av betydelseerna på ett liknande sätt som Aijmer gör, även om man inte har fullföljt det hela.

En semantisk strukturering enligt kognitiva linjer ligger alltså nära till hands redan i existerande ordböcker, och med relativt enkla ingrepp skulle ordböckerna, framför allt den tvåspråkiga, bli betydligt mer användarvänliga.

I sin korpusanalys skiljer Aijmer mellan *nog* i mittposition och *nog* i initial position i meningen. Enligt hennes analys är det bara i initialposition som *nog* har diskursfunktion. Engelska ekvivalenter i översättningarna till den funktionen är *certainly, of course, sure, surely, really, I guess, I reckon, probably, may well* och *must*. Vad beträffar den epistemiska modalfunktionen används de engelska uttrycken *probably, really, might well, emphatic do, no doubt* och *perhaps*, för olika styrkegrader av bevisning, stark eller svag tillförlitlighet, som talaren uppger sig ha. För olika slag av bevisning, som t.ex. tro, inferens och förväntan, används de engelska uttrycken *I think, I am sure, I suppose, I expect, must, will, would* (with or without stress), *look as if, seem, obviously* och *after all*. Intressant att notera är också att över 38% av meningarna med *nog* lämnas översatta i de engelska texterna. Det är också intressant att se att det i stor utsträckning är olika ekvivalenter för de olika modala funktionerna hos *nog*, även om viss överlappning förekommer. Det tycks som om översättare har en intuitiv uppfattning om skillnaderna mellan de olika funktionerna, även om man kan anta att den stora andelen översatta *nog* bl.a. beror på otydlighet i funktionen.

En jämförelse mellan de uttryck som förekommer i översättningarna och de som finns i den tvåspråkiga ordboken ger följande resultat:

Uttryck som bara förekommer i översättningarna är *really, might well, emphatic do, perhaps, I think, must, would, look as if, seem, obviously, after all, of course, sure, I reckon, may well, still, well* och *anyway* (de tre sistnämnda kan vara exempel på mindre lyckade översättningar). De uttryck som ordboken är ensam om är *very likely, doubtless, to be sure, it is true, I dare say, I feel sure, right enough, to be sure* och *I must admit*. Det är sannolikt att vissa av de uttryck som ordboken är ensam om dyker upp som översättarekvivalenter när korpusarna blir större, men det kan också vara så att vissa av ordboksekvivalenterna bara lever ett ordboksliv och knappast används längre. Men redan när korpusarna är så här pass små ser man hur mycket nytt material de kan bidra med till ordböckerna, och det gäller nya ekvivalenter för alla de olika modala funktionerna.

Verbet gå

Viberg (1995) har studerat samma korpus som Aijmer, men han har undersökt översättningar åt båda hållen. Det huvudsakliga intresset i just den undersökning jag har tagit med här har han riktat mot verbet *gå*, som till skillnad från de svenska modalpartiklarna tycks ha en given engelsk ekvivalent, nämligen det engelska verbet *go*. Därför kan det vara intressant att se i hur många fall *gå* och *go* verkligen fungerar som ekvivalenter till varandra. I översättningarna är det så att det svenska verbet *gå* motsvaras av det engelska *go* i 34,6 procent av fallen, det engelska *go* motsvaras av det svenska *gå* i 33,4 procent (Viberg 1995:161.) Ännu något lägre siffror ger en liknande jämförelse mellan det svenska *ge* och det engelska *give*. Det är alltså uppenbart att en mängd andra ekvivalenter också används, och frågan är nu om man kan bringa någon reda i detta genom innehållslig strukturering.

Viberg har delat in användningarna av *gå/go* i några olika typer, som bygger på en kognitiv analys. Han skiljer mellan konkret rumslig, i form av "human locomotion", mental och grammatikaliserad betydelse, och han håller också isär olika semantiska rollinnehavare, bl.a. genom att arbeta med kategorierna "non-human objects" och "experiencer-based" kontra "phenomenon-based". I den följande redovisningen tar jag bara upp material som redovisar förhållanden vid översättning från svenska till engelska.

Inom den första kategorin, 'mänsklig rörelse', gör Viberg ytterligare indelningar. I den mest generella betydelsen motsvaras det svenska *gå* av engelskans *go* i över två tredjedelar av fallen. Engelskans *walk* är också ganska flitigt förekommande, och i bara några få fall förekommer några andra ekvivalenter i översättningarna. När gåendet preciseras med en viss riktning använder svenskan partikelverb med *gå*, t.ex. *gå in*, *gå ner*, medan engelskan använder speciella verb, vanligen med romanskt ursprung, som har riktningen så att säga inbyggd i sig, t.ex. *enter*, *descend*.

När det gäller mentala betydelser skiljer Viberg mellan "Experiencer-based" och "Phenomenon-based". I båda fallen kan svenskan använda *gå*, vanligen med partikel, medan översättningsmaterialet visar att engelskan använder *go*-fraser bara i det förstnämnda fallet, och då i variation med andra uttryck. Det upplevbaserade *gå med på* kan alltså motsvaras av engelskans *go along with*, men också av *agree* och andra uttryck. Ett fenomenbaserat uttryck som *gå upp för* översätts däremot inte med något *go*-uttryck på engelska, utan istället exempelvis med *dawn upon*.

När det gäller grammatikaliserade betydelser av svenskans *gå*, kan man lägga märke till att betydelsen 'möjlighet' som i *det går inte* uttrycks på en mängd olika sätt i de engelska texterna: *can*, *possible*, *be able*, *-able*, *-ful*, *manage* och med olika idiom. Det förekommer också att ordet inte alls översätts.

Slutsatsen av detta blir att ju längre från grundbetydelsen och ju mer grammatikaliserat ett uttryck är på det ena språket, desto mer variation får man bland ekvivalenterna på det andra. Variationen tar sig också uttryck i att det blir allt färre ettordsekvivalenter. Istället rör det sig då om allt från avledningsmorfem till idiom. Struktureringsprincipen gör dock att detta inte är speciellt överraskande, eftersom framför allt vissa typer av grammatikalisering är ganska språkberoende.

Om vi jämför med hur en enspråkig ordbok, i detta fall Svensk ordbok (1986), strukturerar de olika betydelserna hos verbet *gå*, ser vi tydligt att struktureringen går från konkret grundbetydelse med levande utövare till mer metaforiska och grammatikaliserade betydelser. Ordningen mellan de sistnämnda är dock inte riktigt densamma som hos Viberg, och det rör sig om fler delmoment:

1. röra sig genom att växelvis flytta den ena foten framför den andra, som då hålls kvar mot underlaget
2. ha sin utsträckning (i angiven riktning)
3. utveckla sig
4. fortlöpande fungera
5. vara

i (viss) angiven situation 6. vara möjlig 7. företa sig (viss) angiven handling 8. regelbundet erbjudas till beskådande 9. ha åtgång 10. kunna innefattas (i) 11. leda till orgasm.

En disposition enligt kognitiva linjer skulle göra artikeln tydligare.

Vad gäller de ekvivalenta uttrycken i Vibergs korpus har jag jämfört dem med Prismas tvåspråkiga ordbok (1988). De ekvivalenter som saknas i ordboken återfinns i 3 av 13 fall i gruppen "Human locomotion", i 4 av 8 fall i gruppen "Mental meanings" och i 6 av 6 fall i gruppen "Grammatical meanings". Det är uppenbarligen de metaforiska och framför allt de grammatikaliserade betydelserna som innehåller flest olika uttryck, och ordboken har inte med ens de vanligast av dessa, i den mån den alls har uppmärksammat dessa betydelser (Några exempel på grammatikaliserad betydelse ges under rubriken "friare o. bildl.", och det finns inget eget betydelsemoment för den grammatikaliserade betydelsen 'vara möjlig'). Intressant är också att ordboken har *walk* som första ekvivalent för grundbetydelsen i det svenska verbet och att den inte alls har med *go*, som dyker upp först i nästa moment, som motsats till 'stanna kvar'. Med tanke på ordboksanvändarnas behov, så är det ju sannolikt så att de generellt behöver mer hjälp med metaforiska och grammatikaliserade betydelser än med mer grundläggande, och större omsorg borde läggas ner på beskrivningen av de förstnämnda.

Verbet *ta*

Jag har själv analyserat översättningar av verbet *ta* i alla dess böjningsformer i en göteborgsk parallellkorpus, kallad Pedant (1996). Materialet består i min undersökning av översättning från engelska till svenska. I en tidigare uppsats (Norén 1997) har jag bl.a. redogjort för en kognitiv analys av verbet *ta*, utförd av Ekberg (1994). Här ska jag bara ge en kort översikt över den analysen. Men först vill jag nämna något om resultatet av en liknande jämförelse som den Viberg har gjort mellan *ge* och *give* respektive *gå* och *go*. Också *ta* har ju en näraliggande engelsk ekvivalent, nämligen *take*. Det visar sig att resultatet blir nästan detsamma; i ca en tredjedel av fallen motsvaras det svenska *ta* av ett engelskt *take*. I vilka fall detta är vanligast återkommer jag till längre fram.

I sin kognitiva analys av det svenska verbet *ta* utgår Ekberg (1994) från att grundbetydelsen består av tre huvudmoment, nämligen Initiation (I), Transfer (T) och Possession (P). Det betyder att man tänker sig att i ordets betydelse finns för det första föreställningen att någon måste viljemässigt initiera handlingen, att den inbegriper förflyttandet av ett objekt och att objektet slutligen hamnar i initiativtagarens ägo. Ett typiskt exempel på denna betydelse (ITP) är *Han tog pennan (där den låg kvarglömd på bänken)*. I fråga om *ta* anser Ekberg att det finns ytterligare en konkret grundbetydelse, härledd från den första. I den saknas Initiativdelen: *Han tog (emot) pennan som hon gav honom* (TP). Båda grundbetydelserna har i sin tur givit upphov till såväl metaforiserade som grammatikaliserade betydelser. De förkortas (m) respektive (gr).

Grundbetydelsen (ITP) har lexikaliserade metaforer som *Hon tog det politiska initiativet* (ITPm), *Han tog henne bort från det där stället* (ITm) och *Hon tog hans plats* (IPm). I alla är Initiativbetydelsen bevarad, men T eller P kan undvaras. I den grammatikaliserade betydelsen är både T och P svaga: *Hon tog ansvar* (I(TP)gr). Här ingår verbet snarast som platshållare i en hel lexikaliserad fras. Men det finns också en tydligare grammatisk användning, som i *Om vi skulle ta och gifta oss!*, där *ta* i stort sett bara har att göra med att någon tar initiativ till en handling.

Den härledda grundbetydelsen, (TP), har lexikaliserade metaforer som *Hon tog kritiken lugnt* (TPm) och lexikaliserade grammatikaliseringar som *Han tog lärdom av det inträffade* (TPgr). Den senare användningen är vanlig i lexikaliserade fraser.

Jag har i min tidigare artikel (Norén 1997) jämfört Ekbergs analys av *ta* med en enspråkig ordbok, Svensk ordbok (1986). Det visar sig att de betydelser som anges i ordboken kan passas in i Ekbergs modell, och ordboksartikelns uppbyggnad har stora likheter med den kognitiva analysen även om den, liksom i fallet *gå*, innehåller många fler olika delbetydelser. Jag har också studerat *take* i en enspråkig engelsk ordbok, Longman's Dictionary of Contemporary English (1987), ur kognitivt perspektiv. Resultatet blev dels att kognitiv analys går utmärkt att tillämpa även på de olika betydelsemomenten av *take*, dels att betydelsestrukturen för *ta* och *take* var mycket lika varandra. Den största skillnaden tycks vara att engelskan inte har någon motsvarighet till svenskans *ta och...* (I(TP)gr), åtminstone inte i standardengelskan. Ett sådant likartat analysresultat ger ju antydningar om att *ta* och *take* verkligen är närapå hundra procentiga ekvivalenter. Vi ska snart se på hur det förhåller sig med det i praktiken, genom att vända oss till parallellkorpusen. Men dessförinnan ska vi kasta en blick i ett tvåspråkigt lexikon (Esseltes svensk-engelska ordbok 1968). Om nu *ta* och *take* är så lika varandra kunde ju artiklar i sådana ordböcker se skäligen enkla ut. Man kunde ju exempelvis säga att *take* motsvaras av *ta*. Men i ordboken finns över trettio delbetydelser av det engelska *take*. Den svenska ekvivalenten *ta* är utspridd på många av dem, även om den förekommer ymnigast i de första betydelserna. I betydelse 1 och 2 är *ta* förstaekvivalent, i exempelvis betydelse 32a) *rymma*, [*kunna*] *ta*, är den andraekvivalent. Detta speglar, som vi snart ska se, en verklighet, men det skulle gå att strama upp informationen genom innehållslig strukturering.

I översättningsmaterialet, vars exempel jag också analyserat enligt kognitiv modell, fördelar sig ekvivalenterna på de olika kognitiva betydelserna på följande sätt.

	<i>ta = take</i> (+ ev. partikel)	<i>ta = annat ord/fras</i>	<i>ta = 0</i>
ITP	5	1	1
ITPm	2	3	
Itm	6	9	
Ipm	6	3	
I(TP)gr	5	18	5
TP	1	7	
Tpm	1	3	
Tpgr	–	1	

Tabell 1. *Motsvarigheter till ta i det engelska originalet fördelat på delbetydelser*

Materialet är litet men ger ändå en bild av att grammatikaliserade och i viss mån även metaforiska användningar av *ta* mycket mera sällan än grundbetydelsen motsvaras av engelska *take*. Inte heller den avledda grundbetydelsen (TP) motsvaras särskilt ofta av *take*. Istället har originalet andra ord och uttryck, och översättaren använder sin kunskap om polysemin hos *ta* för att göra språket i översättningen idiomatiskt.

Om man studerar materialet närmare kan man finna många tendenser till systematik. Exempelvis motsvarar svenskans *ta* (*en drink/ett bad*) (TP) normalt av engelskans *have* (*a drink/a bath*). Sådant vet förstås också redaktörer för tvåspråkiga ordböcker, men poängen i detta sammanhang är återigen att den kognitiva analysen tillhandahåller en beredskap hos ordboksanvändaren för att

betydelser som ligger långt från grundbetydelsen sannolikt har andra ekvivalenter, åtminstone i idiomatiskt språkbruk, än grundbetydelseekvivalenten. Ytterligare en poäng är att den kognitiva analysen i fråga om *ta* urskiljer åtta delbetydelser. I många ordböcker har man den mångdubbla siffran, och det är svårt att se sambanden mellan de olika delbetydelserna.

Sammanfattningsvis kan man säga att det översättare skulle ha glädje av är tvåspråkiga ordböcker som har en standardiserad semantisk strukturering och som anger ett- eller flerordsekvivalenter till de olika delbetydelserna och som dessutom ger mycket information om icke-prototypiska variantetekvivalents olika egenskaper. Ett vanligt dilemma för en översättare är ju att han eller hon vet vad ett uttryck betyder på det främmande språket men känner sig villrådig inför vilken ekvivalent som är användbar på modersmålet i just den betydelsen och just den kontexten. Det problemet är f.ö. än mer påtagligt för användare som ska producera text på ett främmande språk, så det som är bra för översättare är nog ännu bättre för vanliga användare av produktionsordböcker.

Litteratur

Ordböcker

- S. Allén m.fl. 1986: *Svensk ordbok*. Stockholm: Esselte.
- E. Gomer m.fl. 1988: *Prismas engelsk-svenska ordbok*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Esseltes svensk-engelska ordbok* 1968. Stockholm: Esselte.
- Longman's Dictionary of Contemporary English* 1987 (Sec. ed.): London: Longman.
- S.-G. Malmgren m.fl. 1995: *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs: Bra Böcker.

Annan litteratur

- Aijmer, K. 1996: Swedish modal particles in a contrastive perspective. I: *Language Sciences*. Vol. 18, Nos. 1-2 pp., 393-427. Great Britain: Elsevier Science Ltd.
- Danielsson, P. & Ridings, D. 1996: *Pedant. Parallel Texts in Göteborg*. Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Ekberg, L. 1994: Arguments for a Network Model of the Lexicon. I: Herslund, Michael & Sørensen, Finn (red.): *The Nordlex Project. Lexical Studies in the Scandinavian Languages*. Köpenhamn: LAMBDA 18, 255-273.
- Gellerstam, M. 1995: Translations as a source for cross-linguistic studies. I: Aijmer, K., Altenberg, B & Johansson, M.: *Languages in Contrast. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies. Lund 4-5 March 1994*. Lund: Lund University Press, 53-62.
- Gumperz, J. & Levinson, S.C. 1991: Rethinking linguistic relativity. I: *Current Anthropology* 32 (5), 613-623.
- Hannesdóttir, A. 1998: *Lexikografins utveckling i Sverige*. (Göteborg: Under utarbetande.)
- Norén, K. 1997: Kognition, lexikon och text. Om ekvivalens och översättning. I: Andersson, A.-B., Enström, I., Källström, R. & Nauclér, K.: *Svenska som andraspråk och andra språk. Festskrift till Gunnar Tingbjörn*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, 309-317.

- Viberg Å. 1995: Cross-linguistic lexicology. The case of English *go* and Swedish *gå*. I: Aijmer, K. Altenberg, B & Johansson, M: *Languages in Contrast. Papers from a Symposium on Text-based Cross-linguistic Studies. Lund 4-5 March 1994*. Lund: Lund University Press, 151–182.